

Şiddet Söylemlerine Karşı Hz. Peygamber’de Merhamet ve Hoşgörü Eğitimi^a

MUSTAFA KARABACAK^b

Öz: “Barış ve esenlik” anlamına gelen İslâm’ın, barışçıl yönü ile değil de, savaş ve terörle anılması manidardır. Bu anlamda ileri sürülen âyet/âyetler siyak ve sibakı gözetilmeden alınan ve yorumlanan naslardır. Koskoca bir imparatorluk kurmuş olan Hz. Peygamber’in hayatındaki uygulamalar ise kırmızı çizgileri aşmış kişiler için uygulanan ferdî olaylardır. Bu çalışmada bu konudaki âyet/âyetler ve Hz. Peygamber’in uygulamaları tek tek incelenmeyecektir. İslâm’ın şiddete izin vermediğine Hz. Peygamber’in sözlerinden ve uygulamalarından örnekler verilerek O’nun bir rahmet peygamberi olduğu ve hayatında hoşgörünün egemen olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, İslâm, merhamet, hoşgörü, şiddet, eğitim.

^a Bu Makale 13-15 Temmuz 2016 tarihlerinde Avusturya Viyana’da düzenlenen *New Horizons in Education* temalı uluslararası konferansta sunulan “Şiddet Söylemlerine Karşı Hz. Peygamber’de Hoşgörü ve Eğitimi” adlı bildirinin geliştirilmiş halidir.

^b Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
karabacakm67@hotmail.com

Prophet's Education on Mercy and Tolerance against the Remarks of Violence

MUSTAFA KARABACAK

Abstract: Islam, which means peace and well-being is now unfortunately referred to war and terrorism but not peaceful aspect of it. In this sense, the alleged signs and verses are recieved and reviewed without enough observation. In the life of a prophet who founded a huge empire, the applications are individual events which have exceeded the red lines. In this study, the verses and the applications of prophet will not be examined individually. In this study the prophets understanding of tolerance and mercy will be emphasized and his nice applications and remarks which do not permit violence will be exemplified.

Keywords: The Prophet, Islam, mercy, tolerance, violence, education.

Giriş

Yaratıkların en üstünü ve en güzel şekilde yaratılan insanoğlu, hayatının her anında onurlu yaşamayı hak etmektedir. Çünkü Allah, insanoğlunu en güzel şekilde yaratıp¹ şerefli kılmıştır.² Onu yaratıkların çoğundan üstün tutup şan, şeref vermiş, yeryüzünde halife kılmış³ ayrıca onun inanç, can, mal, akıl ve nesil güvenliği garanti altına almıştır. Bunu zedeleyen en önemli etkenlerden birisi şiddettir.

Şiddet; olağan dengenin dışında kurulmuş olan bir iletişim biçimidir. İnsanın insanla, evrenle, hayvanla, doğayla kurduğu belli türden ilişkilerin bütününe şiddet içeren ve içermeyen edimler denebilir. Şiddet bazen kişiler arasında bazen de gruplar arasında olmakta ve gruplar arasında olana savaş denmektedir. Şiddetin neden ve gerekçeler farklı olsa da ilk insan ve ilk peygamberin çocukları Hâbil ve Kâbil'den beri vardır ve aynı zamanda insanda fitrîdir. Kâbil'in teşebbüsüne karşı Hâbil'in Allah korkusundan dolayı⁴ karşılık vermemesi şiddetin dizginlenebilir bir eylem olduğudur. Şiddet, toplumlara, inançlara, kültürlere ve algılara göre farklılık göstermekte⁵ ve zaman zaman azalma/artma eğilimleri göstermektedir. Şiddeti azaltan etkenlerden birisi inançlardır.

Dinlerin özellikle de ilâhi dinlerin gönderiliş amacı yeryüzünde bozgunculuk yapan insanın şiddetini azaltmak veya ortadan kaldırmak ve insanın hak ettiği değere kavuşmasını sağlamaktır. Aslında “hiçbir veri olmaksızın bizzat dinin varlığı bile şiddetin insan yaşamından kovulması için yeterli bir nedendir.”⁶ Çünkü Allah, insanoğlunu başlangıcında değerli yaratmış, yeryüzüne göndermiş ve orada bozgunculuk yapmamasını istemiştir. Bu ilke genelde bütün ilâhi dinler özelde de İslam Dini için geçerlidir. “Allah bütün âlemlerin Rabbidir.”⁷ ilâhi

¹ Tîn, 95/4.

² İsrâ, 17/70.

³ İsrâ, 17/70.

⁴ Mâide, 5/27-30.

⁵ Kocacık, Faruk, “Şiddet Olgusu Üzerine”, Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt; 2; Sayı; 1, s. 4-6.

⁶ Alpyağlı, Recep, “Şiddet”, *Evrensel Mesajlar İslama Giriş*, DİB Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2010, s. 504.

⁷ Fâtiha, 1/1.

gerçeğinin bir gereği olarak İslâm, sadece Müslümanlara değil; herkese karşı iyi davranmayı ve herkesin hakkını gözetmeyi temel ilke olarak kabul etmiştir. “Yeryüzünde fesat çıkarmayın”⁸ diyen ve fesat çıkaranları lânetleyen⁹ ve onları sevgisinden mahrum edeceğini¹⁰ söyleyen bir dinin gayesi yeryüzünde huzuru sağlamaktır.

Kur’an, başta bütün müminler olmak üzere insanlığı barışa davet etmektedir: “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”¹¹ Dolayısıyla İslâm’da asıl olanın barış olması nedeniyle savaş halinde bile düşman barış istiyorsa müminlerden barışa yanaşmaları tavsiye edilmektedir: “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir.”¹² Yine Kur’an savaşın istisnâi bir durum olduğunu vurgulamaktadır: “Kendileriyle savaşılmalara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir.”¹³ Aynı zamanda savaş mazlumun hakkını korumak içindir: “Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğruna savaşmıyorsunuz!”¹⁴

Adını “barış ve esenlik” demek olan “es-selam” kelimesinden alan İslâm’ın, barıştan, insan onurunun yüceliğini korumasından başka bir şeyi teşvik etmesi mümkün değildir. Çünkü İslâm insanlara hem dünyada hem de ahirette huzurlu bir hayat yaşatmak için gelmiştir. Bu dinin temel kaynaklarına bütüncül olarak bakıldığında barış ve iyilikten başka bir şey emretmemektedir. Kur’an şiddeti körükliyor diyenlerin en büyük argümanı “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin”¹⁵ âyetidir. Bundan önceki âyet¹⁶ müşriklerle yapılan anlaşmadan

⁸ Bakara, 2/60.

⁹ R’ad, 13/25.

¹⁰ Kasas, 28/77.

¹¹ Bakara, 2/208.

¹² Enfâl, 8/61. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/94.

¹³ Hac, 22/39.

¹⁴ Nisâ, 4/75.

¹⁵ Tevbe, 9/5.

¹⁶ Tevbe, 9/4.

bahsetmektedir. Dolayısıyla devlet teröristlere bir ultimaton vererek “Siz dört ay müddet. Ya bu süre zarfında teslim olursunuz ya da görüldüğünüz yerde öldürülürsünüz” demiş olmaktadır.

“Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün” âyeti “Allah bağışlayıcıdır, merhamet edicidir”¹⁷ cümlesiyle bitmektedir. Devamındaki âyette ise pişman olurlarsa onların güvenliğinin sağlanması istenmektedir: “Ve eğer müşriklerden biri emân ile sana gelirse, Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır.”¹⁸

Allah, Müminlerin kimlerle barış ve savaş halinde olduğunu şu âyetlerle belirtmektedir: “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir.”¹⁹

“İslâm, şiddeti körüklüyor” diyenlerin ileri sürdükleri ikinci argüman Hz. Peygamber’in Yahudilere karşı tutumudur. Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettiğinde ilk icraatlarından biri Yahudilerle vatandaşlık anlaşması yapması olmuştur. Taraflar yapılan bu anlaşmaya sâdık kaldıkları sürece eşit haklara sahip olarak yaşamışlardır. Ne zaman ki Yahudiler anlaşmaya ihanet ettiler yeni tabirle kırmızı çizgiyi aştılar o zaman haklarında hüküm verilmiş ve ihanetlerinin cezasına katlanmak zorunda bırakılmışlardır. “O, tebliğine ve davetine engel olmayanlara veya bu amaçla fitne çıkarmayanlara hiçbir zaman zor kullanmamış veya savaş açmamış, bedenlerin değil gönüllerin sultanı olmayı esas almıştır.”²⁰

Kur’an, bir insanı haksız yere öldürenin bütün insanlığı öldürmüş gibi olacağını²¹, günah ve düşmanlık konusunda değil; iyilik ve takvada

¹⁷ Tevbe, 9/5.

¹⁸ Tevbe, 9/6.

¹⁹ Mümtehhine, 60/8-9.

²⁰ Polat, Selahattin, *Hadis Tartışmaları*, İnsan Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2014, s. 348.

²¹ Mâide, 5/32.

yardımlaşmak gerektiğini²² bildirmektedir. Kur'an, kısas gibi ağır cezalarda bile affetmeyi tavsiye ederken²³; İslâm'ın peygamberi ise "davaların kendisine getirilmeden affedilme yolunun"²⁴ denenmesini ve "dünyanın yok olmasını haksız yere bir Müslümanın öldürülmesine tercih etmektedir."²⁵ Malumdur ki, toplum düzenini sağlamak için kurallar adaletli bir şekilde işletilmelidir. Hz. Peygamber de suçluya hak ettiği cezayı vermenin kırk gün sabahleyin yağmur yağmasından daha bereketli olduğunu belirtmiştir.²⁶

En güzel isimler²⁷ kendine ait olan Allah Teâlâ'nın Müzil, Cebbâr, Kakhâr gibi isimleri yanında Latîf, Adl, Selâm, Halîm, Raûf, Vedûd gibi O'nun adâlet, merhamet ve hoşgörüsüne vurgu yapan isimleri daha çoğunluktadır. Allah Rasûlü ise hayatında çağdaşlarının isimlerinden anlamı kabalık, sertlik, savaş içerenleri değiştirerek bunun yerine şiddet içermeyen isimleri koymuştur.²⁸ Hatta O'nun en kötü gördüğü isimlerden birisi "Harb" ismidir.²⁹

Hayatında şiddete ve hatta şiddet çağrışımı yapacak kelimelere dahi izin vermeyen İslam Peygamberi'nin hayatı merhamet ve hoşgörü örnekleriyle doludur. Çünkü O, rahmet ve hoşgörü peygamberidir.

1. Rahmet Peygamberi

Peygamberini âlemlere rahmet olarak gönderdiğini³⁰ bildiren Allah, O'nun merhametinin aynı zamanda bütün insanları kuşattığını beyan etmiş olmaktadır. Dolayısıyla O'nun merhameti inanan inanan-

²² Mâide, 5/2.

²³ Bakara, 2/178.

²⁴ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1981/1401, Kat'û's-Sârik, 5.

²⁵ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Servet, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981, Diyât, 7.

²⁶ İbn Mâce, Ebû Abdullah b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981, Hudûd, 3.

²⁷ Â'raf, 7/180.

²⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sabih*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981, Edeb, 107-108; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kureşî, *el-Câmiu's-sabih*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, Edeb, 14; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdi, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1401/1981, Edeb, 62; Tirmizî, Edeb, 66.

²⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 61.

³⁰ Enbiyâ, 21/107.

yan herkesi kuşatmıştır. Nitekim O, yağmursuz bir yıl olan Hicri 6/Miladi 627-628 yılında bir defasında 500 altın dinar tutarında bir meblağı, o zamanki düşmanı Mekke'nin mahrumiyet içinde bulunan insanlarına dağıtılmak üzere göndererek³¹ merhametinin dinler üstü olduğunu göstermiş olmaktadır.

Hz. Peygamber, askerî konularda çok ileri ve özellikle her iki taraftan da daha az kan akıtılması konularında üstündü.³² O'nun savaşlarında temel ilkesi her zaman, hem genel bir siyaset, hem de prensip olarak, düşmanı tümüyle imha etmektense, merhamet etmek suretiyle düşmanı yenmek olmuştur.³³ Ashabına, “*Ey Müslümanlar! Düşmanla karşılaşmayı arzu etmeyiniz; Allah'tan afiyet isteyiniz*”³⁴ buyurmuştur. Onun savaş peygamberi³⁵ olması, savaşta ve savaştan sonra rahmet peygamberi olmasına engel değildir. O'nun yıllar önce işkenceler çekerek terk etmek zorunda kaldığı Mekke'ye, yıllar sonra bir fâtilh olarak girdiğinde, kendisine ve Müslümanlara en acı eziyetleri yapan Mekke'lilere sergilediği tutum O'nun rahmet peygamberi olduğunun en bariz göstergesidir. O Mekke'lilere “*Artık istediğiniz yere gidiniz, bepiniz serbestsiniz, size Yusufun (a.s.) kardeşlerine “Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir*”³⁶ dediğini söylüyorum”³⁷ diyerek, onların bütün yaptıklarını affetmiştir. Ensâr'ın bayraktarı olarak Mekke'ye giren Sa'd b. Ubâde'nin “Gün savaş günüdür” demesi üzerine Hz. Peygamber, onu görevinden azleder ve yerine Zübeyr b. Avvâm'ı getirir.³⁸ Sa'd b. Ubâde'nin bu sözü üzerine korkuya kapılan Ebû Süfyân “Yâ Muhammed! Kavmini öldürecek misin?” demiş, Hz. Peygamber ise “*Bugün merhamet günüdür*”³⁹

³¹ Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, *el-Mebsût*, I-XXX, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1414/1993, X, 92. Ayrıca bkz. Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (Tercüme: Nazire Erinc Yurter), Acar Matbaacılık, İstanbul, trs., s. 80.

³² Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 66.

³³ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 79; Apak, Adem, “Tarihsel Tecrübe Olarak Merhamet ve Şiddet Açısından İslam”, *Şiddet Karşısında İslam*, DİB Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2015, s. 351.

³⁴ Buhârî, Cihad, 112; Müslim, Cihad, 20.

³⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982/1402, V, 405.

³⁶ Yusuf, 12/92.

³⁷ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Horasânî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 3. Basım, Beyrut, 1424/2003, IX, 199 (hadis no: 18275).

³⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 202 (hadis no: 18281).

³⁹ Ali el-Muttakî, Alauddin Ali el-Muttakî b. Husamuddin el-Hindî (975/1567), *Kenzü'l-*

diyerek daha önce yaptığı gibi bundan sonra da medeniyetini merhamet, şefkat üzerine kuracağını belirtmiştir.

Hz. Âişe'nin, "Ey Allah'ın Peygamber'i! Uhud'dan daha çetin bir gün yaşadın mı?" diye sorması üzerine şöyle cevap vermiştir: "Evet, ondan daha çetini Akabe ile biten süreçte yaşadım. O gün bana hepsinden ağır geldi. Taife gidip oradaki insanları İslam'a davet etmiştim de onlar reddetmişlerdi. Bunun üzerine çok üzüldüm. Nereye gideceğimi bilemez bir halde Karn-i Salib'e gelinceye kadar şaşkın şaşkın yürüdüm. Oraya geldiğimde bir bulutun beni gölgelediğini fark ettim. Bir melek bana "Onların sana ne yaptıklarını Rabbin bilmektedir bundan dolayı beni sana gönderdi. Eğer sen istersen şu iki dağı onların başlarına geçireceğim" dedi. Ben de "Hayır! Belki Allah'ın, onların soyundan kendisine şirk koşturmayan ve yalnızca ona ibadet eden kimseler getirir" dedim."⁴⁰ Taifliler, Hz Peygamber'i taşa tutmuşlar, o kadar ki ayakkabısı ayaklarından sızan kanla dolmuş, Peygamber bitâb kalarak yere çömeldikçe zorla kaldırarak taşlamaya devam etmişlerdir.⁴¹ O, savaş dışında hiç kimseye, ne bir kadına ne de bir hizmetçiye el kaldırmamıştır.⁴² Hz. Peygamber'in bu zor şartlar altında dahi kendisine eziyet edenlerin aleyhlerine değil de islahları için dua etmesi onun ümmetine olan merhametinin bir eseri olduğu kadar insan hayatına verdiği değer ve hoşgörünün bir göstergesidir. O, hadisinde merhamet etmeyene Allah'ın da merhamet etmeyeceğini belirtmektedir: "İnsanlara merhamet etmeyen kimseye Allah da merhamet etmez."⁴³ Yine O'na göre merhamet sadece insanlara karşı değil; yeryüzünde yaşayan canlıya karşı olması gerekir: "Rahmet sahiplerine Rabmân rahmet eder. Yeryüzündekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet göstereyin."⁴⁴ Rahmet Peygamber'i "bir kediyi hapsedip aç bırakarak ölümüne sebep olan bir kadının cehennemlik"⁴⁵ olduğunu bildirirken "canlı bir hayvanı

---

ummâl fi's-sünenil-akvâl ve'l-avvâl, thk. Bekrî Hayânî- Safvet es-Sekâ, I-XVIII, Mek-tebetu't-Turasi'l-İslâmî, 5. Basım, Halep, 1401/1981, X, 513 (hadis no: 30174).

⁴⁰ Müslim, Cihad ve Siyer, 111; Buhârî, Bedi'l halk, 7.

⁴¹ Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet* (Tercüme: Doğrul, Ömer Rıza), I-V, Tokar Matbaası, 1973, I, 185.

⁴² Müslim, Fedâil, 79.

⁴³ Buhârî, Tevhid, 2; Müslim, Fedâil, 66; Tirmizî, Birr, 16.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16.

⁴⁵ Müslim, Tevbe, 25.

hedef olarak dikip ona atış yapana lanet etmiştir.”⁴⁶ Enes b. Mâlik ise bir yerde konakladıklarında develerin yüklerini çözüp onları rahatlatmadan Allah'ı tesbih ve ibadete başlamadıklarını belirtmektedir.⁴⁷

Hız. Peygamber, bütün insanlara rahmet elçisi olarak gönderilmiştir. O'nun merhameti sadece insanları değil bütün canlıları kuşatmıştır. O, aynı zamanda hoşgörü peygamberidir ve kendisinin müsamahakâr hanîf dini üzerine gönderildiğini belirtmektedir.⁴⁸

2. Hoşgörü Peygamberi

Hız. Peygamber'in özelliklerinden biri de hoşgörülü olmasıydı. O, herkesi anlayışla karşılar, insanlarla iyi geçinir, kimseye karşı kaba ve kırıcı konuşmazdı. İnsanlara karşı daima hoşgörülü, kimseyi küçümsemez, alay etmez, hatalarını yüzlerine vurmaz ve toplum içinde onları rencide etmezdi. Hız. Peygamber, yanlışları ortaya koyarken, yanlış yaparı değil, yapılan hatayı ön plana çıkarır ve genelleme yapardı.⁴⁹

Hız. Peygamber'in hoşgörüsü sadece inananlara karşı değil inanan inmayan herkesi kapsamıştır. O, tebliğini insanlara ulaştırdıktan sonra inanıp inanmamada özgür bırakmıştır.

2.1. İnanıp İnanmamada Özgür Bırakmıştır

Her insanın kişi dokunulmazlığı olduğu kadar her hangi bir dine inanma veya inanmama hakkı vardır. “Dinde zorlama yoktur”⁵⁰ ve “De ki: O, (Kur'an) Rabbinizden (gelen) bir haktır. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin...”⁵¹ Hız. Peygamber'in hayatına bakıldığında yalnızca üç çeşit harpten bahsedilebilir. “Bunlar, müdafaa, cezaî ve caydırıcılıktır. Bizans toprağında İslam elçisinin öldürülmesi münasebetiyle, İmparator Heraklius'la olan meşhur muhârebesinde Hız. Peygamber üç seçenek teklif etmiştir: İslâm'ı kabul etmek, bu olmazsa cizye vermek, bu da olmazsa tebası arasında İslâm'ı kabul etmek isteyenler bulunursa müdahale etmemek.”⁵² Çünkü Müslümanın gayesi

⁴⁶ Buhârî, Zebâih ve Sayd, 25; Müslim, Sayd ve Zebâih, 59.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.

⁴⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 116.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 6.

⁵⁰ Bakara, 2/256.

⁵¹ Kehf, 18/29. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/20; Yunus, 10/99, 108; Nahl, 16/125.

⁵² Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, Nur Yayınları, 5. Basım, Ankara, 1965, s. 240.

Allah'ın rızasına uygun bir hayat yaşamak ve O'nun isminin en yüce olması için mücadele etmektir. Yoksa "insanları zorla İslâm dinine girmeleri için harp katiyen söz konusu olamaz, böyle bir harp gayri mukaddes bir cihat olur."⁵³ Çünkü, "zor kullanarak bir inanç veya ideolojiyi insanlara benimsetmeye çalışmak veya baskı ile kafaların içini şekillendirmek istemek, münâfıkların sayısının artmasından başka bir işe yaramaz."⁵⁴

Hıristiyan Necrân heyeti hicrî 8-9. yıllarda bir ikinci vakti Medine'ye gelerek Mescid-i Nebî'ye girmişlerdi. Hz. Peygamber ashâbı ile henüz ikinci namazını kıldığı sırada ibadet vakitleri gelen Hıristiyanlar doğuya yönelerek ibadet etmeye hazırlanmışlardı. Bazı sahâbiler onların ibadet etmelerine engel olmak istemişler, fakat Hz. Peygamber onların serbest bırakılmasını ve ibadetlerini yerine getirmelerine müsaade edilmesini emretmiştir.⁵⁵

Hayber kalesi kuşatıldığında Allah Rasûlü "Yarım sancağı öyle birine vereceğim ki, Allah ve Rasûlü onu sever, onun eliyle fetih müyesser olacaktır" buyurdu. Bunun üzerine ashâb arasından pek çok kişi bu müjdeye nail olabilmek için heyecanla sabahı beklediler. Sabah olunca Rasûlüllah, "Ali nerede?" diye sordu. Hz. Ali gözleri rahatsız olduğu halde geldi. Allah Rasûlü, Hz. Ali'nin gözlerine tükürüğünden sürdü ve ona dua etti. Tamamen iyileşen Hz. Ali "Ya Rasûlallah! Bizim gibi Müslüman oluncaya dek onlarla savaşaçağım" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ya Ali yavaş ol! Tâki sükûnetle Hayberlilerin sabasına iner, sonra onları İslâm'a davet eder ve üzerlerine vacip olan İslâm esaslarını haber verirsin. Ya Ali! Tek bir kişinin senin irşadıyla Müslüman olması, senin kızıl develere sahib olmandan daha hayırlıdır."⁵⁶ O'nun diğer din sâiklerinin kutsallarına karşı en güzel örneklerden birisi de şudur: Hayber'in fetihinden sonra Hz. Peygamber, ganimetler arasında bulunan Kutsal Kitap kopyalarını Yahudilere geri vermesidir.⁵⁷

⁵³ Hamidullah, *İslama Giriş*, s. 240.

⁵⁴ Polat, Selahattin, *Hadis Tartışmaları*, s. 348.

⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I-II (Tercüme: Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, 5. Basım, İstanbul, 1411/1990, I, 619, 620.

⁵⁶ Buhârî, Cihâd, 102, 143, Menâkıb, 9, Meğâzi, 38; Müslim, Cihâd, 132, Fedâilü's-Sahâbe, 32,33,34,35; Tirmizî, Menâkıb, 20.

⁵⁷ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 112; *İslam Peygamberi*, I, 595.

İnanç özgürlüğünü sağlayan âyetlerden en belirgin olanı “Dinde zorlama yoktur”⁵⁸ âyetidir. Bu âyetin nasıl anlaşılması gerektiğine verilebilecek en iyi örneklerden biri şudur: Hz. Peygamber’in Necd bölgesine gönderdiği bir süvari birliği tarafından yakalanıp getirilen ve Mescid-i Nebevî'nin direğine bağlanan Yemâme halkının başkanı Sümâme b. Üsâl'e hiçbir dini telkin yapmadan yanına uğradığında sadece halini hatırlarını sormuştur. Üç gün sonra Hz. Peygamber hiçbir dini telkinde bulunmadan serbest bırakılmasını emretmiştir. Tutuklu olduğu bu üç gün süresince Hz. Peygamber'in hoşgörüsünden ve Müslümanların namaz kılmalarından etkilenen Sümâme, Müslüman olmak istediğini belirtir ve Müslüman olur.⁵⁹ Yine O'nun kişinin istediği dini yaşaması anlamında değerlendirilebilecek örneklerden biri de şudur: Hz. Peygamber'e biat edip Müslüman olan daha sonra da hastalığını ileri sürerek biatından vazgeçmek isteyen kişinin bu davranışını hoş görmemiş fakat Medine'yi terk etmemesi yönünden de kendisini engellememiştir.⁶⁰

Bu uygulamalardan Hz. Peygamber ve sahabenin yaptığı, dinin karşı tarafa ulaşmasını sağlamaktır. Onların zorla Müslüman yapılması ve bunun için zorlanması söz konusu değildir. Aynı zamanda onları, inanıp inanmama konusunda özgür bıraktığı gibi inanmadığı zaman da onların inanç ve ibadetlerini rahatça yaşamalarını sağlamışlardır.

2.2. Diğer Din Mensuplarına Hoşgörülü Davranmıştır

Hz. Peygamber'in komşusu olan Müslim ve gayri Müslimlerin cenazelerine taziyeye gittiği, onlara ikramda bulunduğu, ikramlarını kabul ettiği, saygılı davrandığı, hatta cenazeleri geçerken ayağa kalktığı⁶¹ bilinmektedir.

Savaş zamanlarında da İslâm Peygamber'i, ordunun başına bir kumandan görevlendirdiği vakit ona, takva ile hareket etmesini ve yanındaki Müslümanlara iyi davranmasını tavsiye etmiştir. Savaşta ise savaşçı erkekler dışında savaşmayan ve düşmana bir şekilde destek

⁵⁸ Bakara, 2/256.

⁵⁹ İbn Hanbel, el-Müsned, II,452

⁶⁰ Buhârî, Savm, 10, Ahkâm, 45, 47, 50, İ'tisâm, 16; Müslim, Hac, 489.

⁶¹ İslamoğlu, Mustafa, *Yürek Fethi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.77. Ayrıca bkz. Bedir, Mürteza, *İslâm'ın Yolu Sünnet*, 5. Basım, İsam Yayınları, İstanbul, 2012, s. 145.

vermeyen kadın, çocuk, yaşlı, din adamı vb. kişilerin öldürülmesini yasaklamıştır.⁶² Hicî 8-9. yıllarda İslam devletine bağlanmayı kabul eden ve teba olarak ilk cizye vergisini ödeyen Ehli Kitap Hıristiyan Necrân'lularla yapılan anlaşmada onlara şu garantörlükler verilmiştir: “Onların mallarına, canlarına, dîni hayat ve tatbikatlarına, hazır bulunanlarına bulunmayanlarına, ailelerine, mâbetlerine ve az olsun çok olsun onların mülkiyetinde bulunan her şeye şâmil olmak üzere, Allah'ın himâyesi ve Rasûlüllah Mubammed'in zimmeti Necrân'lular ve onlara bağlı etraftakiler üzerine bir haktır. Hiçbir piskopos kendi dîni mahalli dışına, hiçbir papaz kendi papazlık vazifesini gördüğü kilisenin dışına, hiçbir râhip, içinde yaşadığı manastırın dışında başka bir yere alınıp gönderilemeyecektir... Onların toprakları üzerine hiçbir askerî birlik ayak basmayacaktır... Şayet onlar arasından herhangi biri istikbalde faizli muamelelere girecek olursa benim himâyemin dışında tutulacaktır. Onlar arasında hiçbir kimse, bir başkasının işlediği suç ve yaptığı haksızlıktan sorumlu tutulmayacaktır...”⁶³

Hz. Peygamber ve arkadaşları diğer din mensuplarının inanç ve ibadetlerine özgürlük sağladığı gibi onların yaşamını da güvence altına almışlar ve hoşgörünün en güzel örneğini sergilemişlerdir. Mus'ab b. Umeyr'in kardeşi Ebû Azîz şöyle bir olay anlatmaktadır: “Bedir Savaşı'nda esir düşüp ensardan bir topluluğa teslim edilmiştim. Allah Rasûlü de “*Esirlere güzel muâmelede bulunun*” buyurmuştu. Hz. Peygamber'in bu emrini yerine getirmek için yanında bulunduğum ensar ailesi, sabah akşam hisselerine düşen ekmeği bana verir, kendileri hurma ile yetinirdiler. Ben ise haya eder ekmeği onlardan birine verirdim, o da hiç dokunmadan tekrar bana iâde ederdi.”⁶⁴ Yine Hz. Peygamber'in önde gelen sahabilerinden birisi olan Abdullah b. Ömer, evinde kesilen koyun etinden Yahûdi komşuya gönderilmediğini duyunca etrafındakilere Hz. Peygamber'in komşular hakkındaki sözlerini hatırlata-

⁶² Müslim, Cihad, 25; Ebû Dâvûd, Cihad, 80, 111; Tirmizî, Diyât, 14, 48; İbn Mâce, Cihad, 38.

⁶³ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I, 622.

⁶⁴ Heysemî, Ebû'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, I-X, thk. Husâmüddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1414-1994, IV, 86 (hadis no: 10007); İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebebiyye*, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Humeyrî el-Meâfirî, *es-Siretü'n-Nebebiyye*, Thk. Mustafa es-Sekâ- İbrahim el-Ebyârî- Abdülhafız eş-Şelbi I-II, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 2. Basım, Mısır, 1375-1955, I, 645.

rak⁶⁵ din farkı gözetmeksizin herkese karşı iyi komşuluk ilişkileri ve hoşgörülü olunması gerektiğini belirtmektedir.

2.3. La'net Edilmesini İstememiştir

Hz. Peygamber, ister Müslüman olsun ister olmasın muhatabına kötü sözler söylenmesini uygun görmemiştir. “Ölüm sizin üzerine olsun” diyen Yahudilere Hz. Peygamber “Size olsun” demekle yetinmiştir. Bunu duyan, Hz. Aişe dayanamayıp perde arkasından “Ölüm, Allah'ın laneti ve gazabı sizin üzerinize olsun” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ey Aişe! Böyle yapma, yumuşak ve nazik davran. Sert, kaba ve kötü söz söylemekten sakın” dedi. Hz. Aişe, “Ey Allah'ın Rasûlü! Onların ne söylediklerini işittin” deyince Rasûlüllah, “Ey Aişe! Benim verdiğim cevabı da işittin. Allah benim duamı kabul etti. Onlarınkini reddetti.” buyurdu.⁶⁶ Yine O, eşlerinden Hafsa'nın diğer eşi Safiyye'ye “Yahûdi kızı” diyerek aşağıladığını görünce “Allah'tan kork ey Hafsa” diyerek eşini azarlamıştır.⁶⁷

Şuç işleyen bir sahabiye diğer sahabilerin “Allah seni perişan etsin” gibi kötü sözler söylemesi üzerine Hz. Peygamber “Böyle söyleyiniz, onun aleyhine şeytana yardımcı olmayınız” buyurdu.⁶⁸ Dolayısıyla Hz. Peygamber insanlara kötü sözlerle muamele edilmesini ve onlara karşı kötü sözler kullanılmasını istememiş; nazik ve hoşgörülü olunmasını tavsiye etmiştir.

2.4. Affedici Olmuştur

Hz. Peygamber, hoşgörüyü insanlar arasında tek taraflı değil, karşılıklı uyulması gereken bir davranış biçimi olarak ifade etmiştir. O, bir hadislerinde “Hoşgörülü ol ki, hoşgörülesin”⁶⁹ buyurmuştur. “Bir adam Hz. Peygamber'e gelip “Ey Allah'ın Rasûlü hizmetçiyi kaç kere affedeyim?” demesi üzerine Hz. Peygamber sustu. Adam bir daha sordu. “Ey Allah'ın Rasûlü hizmetçiyi kaç kere affedeyim?” Sonra O, şöyle buyur-

⁶⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 132; Tirmizî, Bir ve Sıla, 28.

⁶⁶ Buhârî, Cihad ve Siyer, 97, Edeb, 35, 38, İstî'zân, 22; Müslim, Edeb, 10, 11.

⁶⁷ Tirmizî, Menâkıb, 64.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, Hudûd, 35.

⁶⁹ İbn Hanbel, el-Müsned, I, 248.

du: “*Onu her gün yetmiş kere affet!*”⁷⁰ O, başka bir hadiste yaptığı bir kusurdan dolayı hizmetçini dövmek isteyenin Allah’ı hatırlayıp da dövmekten vazgeçmesini tavsiye etmektedir.⁷¹ Yine O, kölesini döven birisine de böyle yapmamasını, ona karşı hoşgörülü olması gerektiği belirtmek için şöyle demektedir: “*Senin bu köleye gücün yettiğinden daha fazla Allah’ın sana gücü yeter.*”⁷² Hz. Peygamber, kendisine fiili ve sözlü şiddet kullanarak zorla mal isteyen birisinin davranışını belki onun cahilliğine vererek gülümseyip ona bir şeyler verilmesini isteyecek kadar hoşgörü timsalidir.⁷³

Komşusunun hurma ağacını taşıyan bir çocuk getirildiğinde onu affeder ve yere düşen hurmaları yemesini tavsiye ederek⁷⁴ suç karşısında affetme imkanı varsa bunun sonuna kadar kullanılması gerektiğini belirtirdi. Namazda konuşan bir sahabi, bu yanlış karşısında diğer sahabilerin aşırı tepkisine karşın Hz. Peygamber’in hoşgörüsünü şöyle açıklamaktadır: “*Annem babam Rasûlüllah’a feda olsun! Ne ondan önce ne de ondan sonra Rasûlüllah kadar iyi terbiye eden bir öğretmen görmedim. Beni bu hatamdan dolayı azarlamadı, dövmeyi, sövmeyi. Sadece bir kenara çekti ve şöyle uyarıda bulundu: “Namazda dünya kelamı konuşulmaz. Namazda sadece tesbib, tekbir ve Kur’an okunur.”*”⁷⁵

Hz. Peygamber’in de bulunduğu bir zamanda bedevî, küçük abdesti gelince Mescid’in bir köşesine giderek abdest bozmaya başlar. Bedevînin bu hiç beklenmedik davranışı karşısında ashab telâşa kapılır. Kimi oturduğu yerden “Yapma, etme!” diye bağırarak, kimi öfkeye kapılıp bedevînin üzerine yürüyerek ona engel olmaya çalışır. Duruma hemen müdâhale eden Hz. Peygamber “*Bırakın, adam işini bitirsin*” buyurduktan sonra, bedevînin küçük abdestini yaptığı yere büyük bir kovaıyla su dökmelerini söyler. Sonra sahabileri “*Siz kolaylık göstermek için gönderildiniz, zorluk çıkarmak için değil*” diyerek yatıştırdı.⁷⁶

⁷⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 123; Tirmizî, Bir ve Sila, 31.

⁷¹ Tirmizî, Bir ve Sila, 32.

⁷² Müslim, İman, 34; Ebû Dâvûd, Edeb, 123; Tirmizî, Bir ve Sila, 30.

⁷³ Buhârî, Cihâd ve Siyer, 19, Libas, 18, Edeb, 67; Müslim, Kûsûf, 128.

⁷⁴ İbn Mâce, Ticâret, 67.

⁷⁵ Müslim, Mesâcid, 33 (537). Benzer bir rivayet için bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 126, 127 (931).

⁷⁶ Buhârî, Vudu’, 57, 58, Edeb, 80; Müslim, Tahâret, 98- 100.

Hız. Peygamber'e tahnik yapması için zaman zaman çocuklar getirilirdi. O da onlara tahnik yapardı. Bir gün getirilen bir çocuk (Rasûlullah'ın) elbisesine tuvaletini yaptı. O da su isteyip idrarın bulaştığı yere serpti.”⁷⁷

Hız. Peygamber'e uzun süre hizmet eden Enes b. Malik, O'nun yapılan hatalar karşısında takındığı hoşgörüü şöyle anlatmaktadır: Rasûlullah ahlâk yönünden insanların en güzeli idi. (Ben çocukluğumda kendisine hizmet ettiğim sıralarda) bir gün beni bir ihtiyaç (için bir yere) göndermişti. Ben de (o günkü çocukluğun verdiği bir sorumsuzlukla): “Vallahi ben (bu işe) gitmem” dedim, oysa içimde Allah'ın Peygamber'inin emrettiği işe gitmek vardı. Derken çıktım (bu iş için yola koyuldum). Sokakta oynayan çocuklara tesâdüf ettim (onlarla birlikte oyuna dalıp işimi unuttum. Bir süre sonra) bir de baktım ki; Rasûlullah arkamdan başımı tutmuş gülümseyip duruyor. (Bana): “*Ey Enescik, sana dediğim yere gitsen ya*” dedi. (Ben de): “Evet ya Rasûlallah (şimdi) gidiyorum” dedim. Hız. Enes (rivâyetine devam ederek) dedi ki: “Allah'a yemin olsun, ben kendisine yedi ya da dokuz yıl hizmet ettim. Yaptığım bir işten dolayı “niye böyle yaptın?” yapmadığım bir işten dolayı da “niye böyle yapmadın?” dediğini bilmiyorum.”⁷⁸

Herkese karşı hoşgörüyle davranan Hız. Peygamber, kötülüğe kötülükle karşılık vermemiştir. Hatta kaba ve görgüsüzce davrananlara karşı bile affedici, bağışlayıcı ve hoşgörülü olmuştur. Çünkü bu davranış biçimi Allah'ın, Rasûlü'nden ve O'nu örnek alan Müslümanlardan istediği bir tavidir. Allah Teâlâ, Hız. Peygamber'e hitaben; “...Sen af yolunu tut. İyiliği emret ve cahillere aldrış etme.”⁷⁹ buyurmakta ve hoşgörülü olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

İnsanoğlu yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılmıştır. Allah'ın halifesi olan insanoğlunun inanç, can, mal, akıl ve nesli güvence altındadır. Güveni zedeleyen en önemli etkenlerden birisi şiddettir.

⁷⁷ Buhârî, Vudû', 59; Akîka, 1, Edeb, 21, Deavât, 31; Müslim, Tahâret, 101, 102; İbn Mâce, Tahâret, 77; Nesâî, Tahâret, 189.

⁷⁸ Müslim, Fedâil, 54; Ebû Dâvûd, Edeb, 1.

⁷⁹ A'râf, 7/199.

Şiddetin nedeni ve gerekçeleri farklı olsa da ilk insan ve ilk peygamberin çocukları Hâbil ve Kâbil'den beri vardır ve zaman zaman azalma/artma eğilimlerine girse de insanoğlu olduğu sürece de devam edeceğe benzemektedir. İnsanoğlunun bu meylini dizginlemek için de Allah, elçileri vasıtasıyla zaman zaman din göndermiştir. Bu dinlerin gönderiliş amacı da insanların değer ve onurunu koruyarak hem dünyada hem de ahirette mutlu bir hayat sürmelerini sağlamak ve yeryüzünde fesadı, bozgunculuğu asgariye indirmek veya ortadan kaldırmaktır. Aslında hiçbir veri olmaksızın bizzat dinin varlığı bile şiddetin insan yaşamından kovulması için yeterli bir nedendir.

Kur'an'a ve hadislere bakıldığında bunlardan savaş ve şiddet söylemleri çıkarmak mümkün görünmemektedir. İleri sürülen Kur'anî deliller siyak ve sibakına bakılmadan değerlendirilmiş naslardır. Bu anlama yorumlanabilecek Hz. Peygamber'in hayatındaki uygulamalar ise ya karşı tarafın anlaşmayı bozması sonucunda olmuş veya da devletin kırmızı çizgilerini aşmış kişiler için uygulanan ferdi uygulamalardır. Kur'an'a ve hadislere bütüncül olarak bakıldığında savaş ve terör söylemleri üretmek mümkün değildir. Bunun en canlı şahidi yaşayan Kur'an olan Hz. Peygamber'in hayatı ve uygulamalarıdır. Hz. Peygamber, hayatı boyunca şefkat, merhamet ve hoşgörüyü elden bırakmamış ve bu konuda da güzel bir örnek olmuştur.

Alemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in merhameti sadece Müslümanlara veya diğer din mensuplarıyla sınırlı kalmamış hatta bütün canlıları kuşatmıştır.

Hz. Peygamber, hoşgörüsü de yine sadece inananlarla sınırlı kalmamış aynı zamanda diğer din mensuplarına da hoşgörünün en güzel örneklerini göstermiştir. Onları inanıp inanmamada özgür bıraktığı gibi inanmayanları da kendi inançlarını yaşamaları konusunda özgür bırakarak bu konuda uygulamanın nasıl olması gerektiğini göstermiştir. Hatta diğer din mensuplarına kötü söz dahi söylenmesini uygun görmemiştir.

Kendi arkadaşlarından hata yapanların ise gururlarını incitmeden güzellikle onları uyarılmış ve bu konuda diğer insanlara da en güzel örnek olmuştur. Âlemlere rahmet olarak gönderilen "*Hoşgör ki, hoşgörüle-*

sin” diyen bir peygamberin hayatı merhamet ve hoşgörü örnekleriyle doludur. O, kendisine karşı bile fiili ve sözlü şiddet uygulayan kişilere karşı bile hoşgörülü davranmıştır.

Kaynaklar

- Ali el-Muttakî, Alauddin Ali el-Muttakî b. Husamuddin el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fi's-Süneni'l-Akvâl ve'l-Abvâl*, thk. Bekrî Hayânî- Safvet es-Sekâ, I-XVIII, Mektebetü't-Turasi'l-İslâmî, 5. Basım, Halep, 1401/1981.
- Alpyağıl, Recep, “Şiddet”, *Evrinsel Mesajlar İslam'a Giriş*, DİB Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2010.
- Apak, Adem, “Tarihsel Tecrübe Olarak Merhamet ve Şiddet Açısından İslam”, *Şiddet Karşısında İslam*, DİB Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2015, s. 339-382.
- Bedir, Mürteza, *İslâm'ın Yolu Sünnet*, 5. Basım, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, Beyrut, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammet b. İsmail, *el-Câmiu's-Sabîb*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1401/1981.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I-II (Tercüme: Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, 5. Basım, İstanbul, 1411/1990.
- Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, Nur Yayınları, 5. Basım, Ankara, 1965.
- Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (Tercüme: Nazire Erinc Yurter), Acar Matbaacılık, İstanbul, trs., s. 80.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, I-X, thk. Husâmüddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1414-1994.
- İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982/1402.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Humeyrî el-Meâfirî, *es-Siretü'n-Nebebiyye*, Thk. Mustafa es-Sekâ- İbrahim el-Ebyârî- Abdülhafız eş-Şelbî I-II, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 2. Basım, Mısır,

1375-1955.

İbn Mâce, Ebû Abdullah b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.

İslamoğlu, Mustafa, *Yürek Fethi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Kocacık, Faruk, “Şiddet Olgusu Üzerine”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt; 2; Sayı; 1, s. 1-7.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kureşî, *el-Câmiu's-Sabîb*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1981/1401.

Polat, Selahattin, *Hadis Tartışmaları*, İnsan Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2014.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, *el-Mebsût*, I-XXX, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1414/1993.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Servet, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.